

XIX AMŽIUS: PRAEITIES SPINDULIUOSE

Lietuva romantizmo literatūroje

[...]

Išskirtinis ir svarus vėlyvojo romantiko Kraszewskio (Kraševskio), itin produktyvaus rašytojo (jis parašė per 200 tomų), indėlis į lietuviškos tematikos sklaidą lenkakalbėje literatūroje; tiesa, šio pobūdžio jo veikalai turbūt labiau imponavo lietuvių, o ne lenkų šviesuomenei, skaitytojams. Pastariesiems kur kas svarbesni buvo ir yra, pavyzdžiui, jo romanai iš Lenkijos istorijos (*Senoji pasaka – Stara baśń, Grafienė Cosel – Hrabina Cosel* ir kt.) nei lietuvių kultūrininkų, tautinio atgimimo atstovų adoruojama¹ epo ištarmės siekianti trilogija *Anafielas (Vitalio rauda – Witolorauda 1840; Mindaugas – Mindows, 1843; Vitoldo mūšiai – Witoldowe boje, 1845)* ar *Kunigas* (1882), romanas apie didvyriškus Pilėnų gynėjus. Lenkų literatūroje tik blyškų pėdsaką paliko ir kiti Kraszewskio tekstai, kuriuose remiamasi lietuviškomis, daugiausia Vilniaus, realijomis, – kaip antai apysakos: *Šventojo Mykolo bažnyčia Vilniuje (Kościół Święto Michalski w Wilnie, 1833, 2 t.)*, *Istorija apie išbalusią mergelę nuo Aušros Vartų (Historia o bladej dziewczynie spod Ostrej Bramy, 1841)*, *Poetas ir pasaulis (Poeta i Świat, 1839)*, *Metamorfozės* (1859) ir kt.

Neįkainojami šio autoriaus nuopelnai lietuvių istoriografijai ir kultūrai – tai ir veikalai apie Lietuvos, Vilniaus istoriją, ir kelionių aprašymai, prisiminimai ir daugybė straipsnių, publikuotų periodiniuose leidiniuose (pats redagavo ir išleido žurnalo *Atheneum* 66 tomas, 1841–1852). Kone visuose šiuose darbuose, kalbėdamas apie krašto istoriją, žmones, rašytojas elgiasi kaip atsidavęs, smalsus ir lojalus tyrinėtojas ir išlaiko pagarbų toną vaizduojamo objekto atžvilgiu.

Daugiausia rezonanso lietuvių kultūroje susilaukęs ir tam tikrą visuminį, specifinį lietuviybės genotipą iškėlęs Kraszewskio kūrinys, žinia, yra *Anafielas*, – jo vertę ir reikšmingumą įvairiais aspektais gvildeno nemažas būrys mūsų tyrėjų. Šioje trilogijoje, aušrininkų įvertintoje nelyg esmingųjų tautos mitologijos, dvasinio, religinio gyvenimo ir žygių kvintesencija*, didžiausias sugestijos** krūvis tenka genezės*** aspektams. „Remdamasis tuomet prieinama lietuvių mitologijos, ar tiksliau, to, kas ja laikyta, medžiaga, Kraševskis poemoje įpoetino lietuvių kultūros pradžios momentą – mito virsmą istorija, pateikiamą per legendinio fiktyvaus herojaus, lietuvių tautos protėvio Vitolio gyvenimo siužetą.“² Biografijos žanro elementai veikalą priartina prie naracinių struktūrų, žinomų dar iš Antikos, bei prie „gyvenimų“ aprašymuose („žyvatuose“) konstruojamo diskurso.

Antra vertus, jis pagoniškos Lietuvos valdovus neretai traktuoja kaip krikščionybės būtinybę ir savų dievų žlugimą suvokiančius žmones. Jo *Mindaugas* į atnešamą tikėjimą – kitaip nei minėtasis Słowackio (Slovackio) herojus – žiūri su, pasakytume, kažkokiu prielankiu fatalizmu, nes regi ir numano, jog

¹ Iš gausių tokią nuostatą patvirtinančių paliudijimų norėtusi pacituoti Andriaus Vištelio laišką Kraszewskui: „Mylėjau Tave, Brangiausias Tėveli, ir prieš pamatydamas Jūsų praamžišką veidą, nuo to laiko, kai pradėjau skaitinėti Jūsų naują, bet seną kaip pasaulis Evangeliją, t. y. raštus, o nuodugniai ištyrinėjęs *Senapilę (Anafielą)* pamilau visa širdimi ir siela kaip tėvą ir Lietuvos karalių, arba, tiksliau sakant, pagal pripažintus principus – kaip viršininą ir Kęstučio vaikų įpėdinį.“ – *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J. I. Kraševskui*, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 206.

* Kvintesencija – tai, kas svarbiausia, pati esmė. (Red.)

** Sugestija – įtaiga. (Red.)

*** Genezė – kilmė. (Red.)

² Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos. LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje, Literatūra*, 2004, Nr. 46 (1), p. 344.

naujasis Dievas yra galingesnis. Rašytojo sukurtame monologe piešiami kone apokaliptiški pagonybės žlugimo paveikslai, tarp kurių įkomponuotas groteskinę prasmės aurą skleidžiantis senasis dievas:

Aš, Treniota, esu ne pagonių Kniazius, o / Krikščioniškos Lietuvos karalius. [...] Dievas norėjo, Dievas mostelėjo ir viskas pražuvo: / Balvonus arkliai po slėnius išnešiojo, / Šventos giraitės ant žemės suvirto, / O tikėjimo galva, Krivis, per krikštą nuplautas, / Ėjo liaudį į tikėjamą atversti su kryžiumi ant krūtinės. (Jam to, Trojencie, lecz nie pogan Kniaziem, / Królem litewskim, Litwy chrześcijańskiej. [...] Bóg chciał, Bóg skinął i wszystko upadło: / Bałwany konie rozniosły w doliny, / Święte gaje na ziemię zwały / A głowa wiary, Krewe chrztem obmyty, / Szedł lud nawracać, niosąc krzyż na piersi.)³

Istorinės raidos iškilieji taškai bei ypatumai Kraszewskio kūrinuose traktuojami kitaip negu, tarkim, Mickevičiaus, Słowackio, Czeczoto (Čečioto) ar Syrokomlios kūrinuose. Skirtingai nuo šių rašytojų, užėmusių savotišką kronikininkų poziciją ir pasakojančių apie kone tikroviškai išrodančius praeities įvykius, Kraszewskis it kreatorius kuria naujas būtis. Tiek Mickevičiaus *Grażina* ir *Konradas Valenrodas*, tiek Słowackio *Midowe*, *Hugo*, tiek Syrokomlios *Gimęs Jonas Ažuoliaragis (Urodzony Jan Dęboróg)* ar *Margiris* tarsi pratęsia (ne chronologine prasme), papildo istorinius įvykius, juos supoetina ir / arba įrašo į pagal kitus šaltinius identifikuojamą istorinį kontekstą.

Tuo tarpu *Anafielo* autoriaus intencijos yra kiek kitokios, kylančios iš siekio užpildyti apytuščią, kone „švarią“ istorijos lentą, savo sutvertais dievais ir herojais apgyvendinti „nežinomą žemę“. Iš savo vaizduotės, iš stilizuotų folklorinių pasakojimų ir legendų jis tarytum sukuria naują, stebukliniais-fantastiniais atributais pažymėtą erdvę, kokia yra būdinga daugelio tautų kolektyvinei epinei kūrybai. Kraszewskio kreacionistiniai siekiai akivaizdūs: pasakotojas, herojai tarsi prisiima Tvėrėjo (Praamžiaus) vaidmenį, žmonių sukūrimą interpretuoja pagal antikinėje mitologijoje užfiksuotas nuorodas ir aluzijas, taip pat – pagal būdingus Biblijos įvaizdžius (Dievas tėvas ir Dievas sūnus). Genezinės Lietuvos mitologemos čia turi kitokį matmenį nei tos, kurios buvo plėtojamos sekant Strijkovskio tradicijomis, – lietuvių tautos kilmė tapatinama su apskritai viso pasaulio ir žmonių sukūrimu:

Tada Praamžius pažvelgė pro dangaus langą / Pažiūrėjo ir savo žemės negalėjo pažinti. [...] Tarė žodį, ranka nubloškė vartus prarajos, / Kur dvasios sėdėdamos laukė įsakymų, / Dvi iš jų iššaukė, liepė joms į žemę [eiti]. / Vanda ir Vėja nuėjo. [...] Ji jiems tarė: – Šokinėkite per akmenis, / Ir kiekvienas akmuo pavirs žmogumi. / Kiek kartų senoji šoko, / Tiek užgimė jaunų moterų, / O kiek sykių tas senis peršoko, / Tiek sūnų pakilo nuo žemės. / Taip iš jų kilo devynios poros žmonių, / Ir devynios pirmųjų Lietuvos kartų. [...] Tasai nematomas, praamžinas, nesikeičiantis, / Kuris prieš daugelį metų užrašė, kas bus, / Kurio nuosprendis nei per plauką nepasikeis, / Yra Okkapirmas, Visų dievų dievas. / Jo sūnus Praamžius valdo žemę, / Prižiūrdamas, kad būtų vykdomi tėvo lėmimai.

(Naonczas Praamžu spojrzął z okna niebios / Spojrzął, i swojej nie mógł poznać ziemi [...] Rzekł, ręką wrota otchłani odrzucił, / Gdzie duchy, siedząc, rozkazów czekały, / Dwa z nich wywołał, kazał im na ziemię. / Wanda i Wieją poszły. [...] Ona im rzekła: – Skaczcie przez kamienie, / A każdy kamień w człeka się przemieni. / Ilekroć stara skoczyła niewiasta, / Tyle się kobiet narodziło młodych, / A ile razy ów starzec przeskoczył, / Tyle się synów od ziemi podniosło. / Tak od nich dziewięć par powstało ludzi, / I dziewięć pierwsze Litwy pokolenia. [...] Ten niewidzialny, odwieczny, niezmienny, / Który napisał przed laty, co będzie, / Którego wyrok na włos się nie zmieni, / Jest Okkapirmas, Bóg nad wszystkie bogi. / Syn jego Praamžu panuje nad ziemią / Strzegąc spełnienia ojcowskich przeznaczeń.)⁴

Daugiasluoksnius *Anafielo* pasaulis nėra pakankamai rišlus, veikia heterogeniškas, kadangi *stricte** mitologinius vaizdinius keičia buitiniai epizodai, o aukštosios retorikos naratyvas dažnai atmiešiamas „prižeminto“ stiliaus sekvencijomis.

³ Cit. iš: *Litwo, nasza matko miłq...: Antologia literatury o Litwie*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996, p. 320.

⁴ Cit. iš: *ibid.*, p. 318–319.

* *Stricte* (lot.) – trumpai, glaustai. (Red.)

Kaip apibūdinti trilogijoje, pirmiausia *Vitolio raudoje* ir *Mindauge*, įvaizduotą ir įbūtiną Lietuvos sampratą? Ji aiškiai sutampa su dažnai to meto istoriografijoje (tarkim, Teodoro Narbuto veikaluose) formuluojamomis idėjomis apie lietuvių tautos genezę, specifinę istorinę būtį. Jos konceptualiai susisiečia su XVI amžiuje populiarinta legenda apie lietuvių kilmę iš romėnų ir šlovingus proprotėvio Palemono žygius. Tiesa, XIX amžiaus istorikų darbuose vyrauja siekimas pateikti viduje rišlų ir dokumentuotą (arba paremtą krypto dokumentais) praeities atvaizdą, kuris tik palyginti fragmentiškai yra dailinamas stebukliniais ornamentais. Tačiau nuo tokio tipo istorinių vizijų iki jų meninių performulavimų – tik vienas žingsnis. Juoba kad Vitolio raudos autorius mini, jog remiasi Lietuvos padavimais, tikra medžiaga, išsaugota tautos atmintyje. Literatūrinė kūryba, suteikianti absoliučią laisvę fantazijai, savaip absorbuoja faktografines žinias, verčia jas paklusti autoriaus intencijoms, kurios šiuosyk buvo labai kryptingos: Kraszewskis pramano slėpiną šalį Anapilį, vėliau kuria herojaus stebuklinį užgimimą (motina – deivė Milda), dar vėliau, pasirėmęs keletu kronikininkų, jų pateiktais faktais, imituoja istoriografinį pasakojimą. Lietuva jam – antgamtiškų būtybių, fantastinių reiškinių, didžiavyrių jūra, kurioje banguoja istorinių įvykių vilnys ir plaukioja buitės reiškinių šešėliai.

Šitaip sukuriamas ganėtinai specifinis, artefakto logika grindžiamas tautinis mitas, turintis kosmogonijos ir herojinio epo bruožų. Jis akivaizdžiai linksta į vaizduojamo pasaulio visumiškumą, o diskurso lygmeniu – į tokio pobūdžio kūriniams būdingą pakilią retoriką ir aukštąjį stilių. Individualus autoriaus fantazijos konstruktas pretenduoja tapti lygiaverčiu ilgaamžiams bendruomeninėje sąmonėje glūdintiems ir išsaugotiems pasaulio sampratos, tautos istorijos modeliams. Be abejo, šie siekiniai negalėjo būti legitimuoti tiek dėl nelietuviškos kalbos, tiek dėl akivaizdaus dirbtinumo ir mistifikuotumo, kuris intelektualioje terpėje negalėjo būti prilygintas autentiškiems liudijimams. Derėtų sutikti su Brigita Speičyte, kuri taip vertina šį kūrinį: „Kraševskis poemą pristatė kaip tam tikrą antrinę lietuvių mitologinio epo rekonstrukciją, taip ši poema buvo suvokta ir daugelio vertintojų – tiek amžininkų, tiek apie ją rašiusių XX amžiaus pradžioje. [...] Nors skaitytojų aušrininkų ši poema buvo pakylėta į antikinio herojinio epo rangą, joje nėra epui būdingos herojinės-tautinės bendruomenės.“⁵

Ar romantikų kuriama literatūros vizija yra pakankamai vientisa, koherentiška? Ar joje egzistuoja kokie nors traukos ir įtakų laukai, struktūriniai vektoriai, sąlygoję kūrėjų ir plačiosios skaitytojų auditorijos akiratį? Turbūt taip. Greta akivaizdžiai į konkrečią auditoriją orientuotų tautinio istorizmo, patriotinių nuostatų, raiškiai manifestuotos ir kitos, platesnės, kūrybinės dimensijos, praturtinančios tautinį arealą universaliais aspektais. Numanomas, patriotiškai angažuotos literatūros projektas postuluojamas ne kaip uždarnos, hermetinės teritorijos domenas, kuriame vyrautų vien įcentriniai siekiniai, vietinė problematika. Kaip tvirtina lenkų komparatvistė Maria Cieśła-Korytowska (Marija Cesla-Korytovska), „Mickevičius sukūrė išplėstinę tautinės literatūros koncepciją; kūrė ją nuo jaunystės metų sąmoningai, ir savo poetine praktika, ir teorija, kritika: ji formavosi atsispiriant į gimtuosius komponentus, tarp jų – kilusius iš liaudies kultūros, tačiau ir į europietiškus, bendruosius, pasiimtus iš gyvenimo bei literatūros“⁶.

[...]

Algis Kalėda, *Mitų ir poezijos žemė: Lietuva lenkų literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 65–69.

⁵ Brigita Speičytė, *op. cit.*, p. 144–145.

⁶ Maria Cieśła-Korytowska, „Narodowy i ponad narodowy charakter 'Dziadów' Mickiewicza“, in: *Narodowy i ponadnarodowy charakter literatury*, Kraków: Universitas, 1996, p. 96.